

Για την Κύπρο έχουν γραφτεί πολλά και σημαντικά βιβλία που είτε εστιάζουν στο κυπριακό πρόβλημα είτε, κυρίως, ασχολούνται με την ιστορική της εξέλιξη. Αυτό όμως που, κατά τη γνώμη μας, απουσιάζει είναι οι εξειδικευμένες μονογραφίες αναφορικά με ζητήματα που έχουν σχέση με τις πολιτικές δυνάμεις, και ιδιαίτερα τα πολιτικά κόμματα,¹ με όποια μορφή αυτά έδρασαν στην Κύπρο τα τελευταία εκατό χρόνια. Βεβαίως, σε επίπεδο δημοσίευσης άρθρων, το κενό αυτό έχει προσεγγιστεί μερικώς, αλλά ένα τέτοιας εμβέλειας ζήτημα δεν μπορεί να καλυφθεί σφαιρικά από ένα άρθρο, όσο τεκμηριωμένο κι αν είναι το τελευταίο. Το ερευνητικό αυτό κενό εκτείνεται έως και στη διερεύνηση της δράσης των δυνάμεων της κυπριακής Αριστεράς, και ιδιαίτερα στη διάρκεια των χρόνων που προηγήθηκαν της μεταπολεμικής περιόδου. Η αλήθεια είναι πως τα τελευταία χρόνια παρουσιάστηκαν δύο σημαντικές συνεισφορές σε αυτό το πεδίο, που απάντησαν σε αρκετά ερωτήματα. Η πρώτη είναι η μελέτη του Γιάννου Κατσουρίδη για το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κύπρου² και η δεύτερη, η οποία αποτελεί μια συλλογική δουλειά, που εκδόθηκε από το Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, αφορά την κυπριακή Αριστερά στα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας.³ Αναμφισβήτητα, το περιεχόμενο των δύο αυτών εκδόσεων πλούτισε τις γνώσεις που έχουμε για την κυπριακή Αριστερά στη συγκεκριμένη περίοδο. Ωστόσο, από την πλευρά μας, και δεδομένης της ανεύρεσης πρόσθετου αρχειακού υλικού, αισθανόμαστε την ανάγκη να προχωρήσουμε στην έκδοση ενός βιβλίου που θα έχει τις ακόλουθες ιδιαιτερότητες: α) θα επικεντρώνεται αποκλειστικά στην ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κύπρου (ΚΚΚ) σε όλο το διάστημα της δράσης του (1923-1944), και β) θα προτάσσει την ενιαία ιστορική αφήγηση αντί της θεματικής παρουσίασης, έτσι ώστε να γίνεται σαφής στον ανα-

1. Μια εξαίρεση στον κανόνα αυτόν αποτελεί το σχετικά πρόσφατο βιβλίο του Μ. Σταυρή (2019). *Ενιαίον Κόμμα Εθνοκοφρόνου Παρατάξεως*. Λευκωσία: Ρίζες.

2. Yiannos Katsourides, 2014, *The History of the Communist Party in Cyprus. Colonialism, Class and the Cypriot Left*, London – New York: I. B. Tauris.

3. Γ. Γεωργής – Γ. Κατσουρίδης (επιμ.) (2013). *Η Κυπριακή Αριστερά στην πρώτη περίοδο της Βρετανικής Αποικιοκρατίας: Εμφάνιση, Συγκρότηση, Εξέλιξη*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

γνώστη ο τρόπος με τον οποίο η ταξική πάλη επηρεάζει το εσωτερικό του κόμματος και το οδηγεί στο να αναπροσαρμόζει τις θέσεις και τη δράση του ανάλογα με την ιστορική περίοδο, κι αυτό να γίνεται με έναν καθολικό τρόπο. Για παράδειγμα, η σφαιρική μελέτη των εξελίξεων σε μια συγκεκριμένη περίοδο μπορεί να μας οδηγήσει με πιο ακριβή τρόπο στο να καταλάβουμε γιατί αλλάζει η πολιτική του κόμματος σε ένα επιμέρους πεδίο στην επόμενη περίοδο. Από αυτή την άποψη, είναι δύσκολο να γίνει κατανοητή η συμμετοχή του ΚΚΚ στη συγκρότηση του ΑΚΕΛ το 1941, αν δεν έχει προηγηθεί η συνολική παρουσίαση των αλλαγών στην πολιτική του πρώτου ήδη από την απαρχή της ανάληψης της ηγεσίας από τον Πλουτή Σέρβα.

Σε αυτό το πλαίσιο, κρίναμε αναγκαίο να χωρίσουμε την ιστορική εξέλιξη του ΚΚΚ στις ακόλουθες χρονικές περιόδους: α) στα χρόνια 1919-1923, όπου δημιουργούνται οι πρώτοι κομμουνιστικοί πυρήνες στη Λεμεσό, οι οποίοι από ένα σημείο και μετά συμμετέχουν και αυτοί στο Εργατικό Κόμμα, β) στην περίοδο 1924-1926, όπου το ΚΚΚ συγκροτείται και δρα, σε μια πρώιμη μορφή, αυτοτελώς, καταλήγοντας στην πραγματοποίηση του 1ου Συνεδρίου του, το οποίο αποτελεί ένα σημείο τομής στην πολιτική και ιδεολογική του φυσιογνωμία, γ) στο διάστημα 1926-1930, όπου παρουσιάζονται η δράση του ΚΚΚ μετά το 1ο Συνέδριο, η πραγματοποίηση του 2ου Συνεδρίου και η απόφαση της εθελούσιας εξόδου στην παρανομία μέχρι τη νόμιμη επανεμφάνισή του και την κάθοδο στις εκλογές του 1930, δ) στο 1931, όπου την ηγεσία του κόμματος αναλαμβάνει ο Βάτης και συμπίπτει με την ανάπτυξη του ΚΚΚ αλλά και με την εκδήλωση του κινήματος των Οκτωβριανών, ε) στα χρόνια 1932-1935, τα οποία χαρακτηρίζονται αρχικά από μια προσπάθεια αντίστασης στο αυταρχικό πλαίσιο που επικρατεί μετά τα Οκτωβριανά και, στη συνέχεια, από την ουσιαστική παύση των δραστηριοτήτων του ΚΚΚ λόγω των φυλακίσεων των μελών του και, τέλος, από μια προσπάθεια περιορισμένης ανασυγκρότησης, στ) στην περίοδο 1935-1941, όπου η άφιξη Σέρβα θα σηματοδοτήσει την επικέντρωση των προσπαθειών του κόμματος στην ανάπτυξη του συντηνιακού κινήματος, στην αλλαγή της θέσης του για τη συμμετοχή σε δοτά θεσμικά και εκκλησιαστικά όργανα διά της δυναμικής αποδοχής της, στην απουσία προβολής των απόψεων του ΚΚΚ για την Ανεξαρτησία του νησιού και της αντίθεσής του προς την Εκκλησία, καθώς και στη μη υιοθέτηση της δυνατότητας δημιουργίας ενός μετωπικού πολιτικού φορέα με τη συμμετοχή και της προοδευτικής ελληνοκυπριακής ελίτ, η) στο διάστημα 1941-1944, όπου δημιουργείται το ΑΚΕΛ ως μετωπικός φορέας στο πλαίσιο της φιλελευθεροποίησης του αποικιακού καθεστώτος λόγω του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και κυριαρχεί, αρχικά, η απόφαση του ΚΚΚ να καθοδηγεί στενά το νέο κόμμα. Στη συνέχεια, ωστόσο, μια σειρά από παράγοντες όπως η πολιτική και οργανωτική ανάπτυξη του ΑΚΕΛ, η είσοδος σε αυτό πάρα πολλών μελών που θεωρούσαν τους εαυτούς τους κομμουνιστές, αλλά δεν είχαν καμία σχέση με το ΚΚΚ και ούτε υποχρέωση να υλοποιούν τις αποφάσεις του, η μετατόπιση της δράσης του ΑΚΕΛ σε πιο μετριοπαθείς στόχους λόγω των αποφάσεων του ΚΚΚ της προηγούμενης περιόδου, η κατάκτηση δύο δήμων (Λεμεσός και Αμμόχωστος) από δύο ηγετικά στελέχη

του ΚΚΚ (Σέρβας και Αδάμαντος) – γεγονός που σημαίνει την ανάληψη διοίκησης τμημάτων του κρατικού μηχανισμού, με ό,τι αυτό συνεπάγεται (άσκηση χωροταξικής, εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής, δυνατότητες μαζικών διορισμών αλλά και ψηλάφηση των ορίων που θέτει η υλικότητα του αστικού κράτους) και, τέλος, η αυτονόμηση του Σέρβα ως προς τις κατευθύνσεις του ΚΚΚ θα οδηγήσουν στην αυτοδιάλυση του τελευταίου.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι πως επιλέξαμε να ασχοληθούμε με το ΚΚΚ, γιατί θεωρήσαμε πως η διαμόρφωση και εξέλιξη του επικαθορίζουν τον τρόπο λειτουργίας και δράσης του ΑΚΕΛ, τουλάχιστον κατά την πρώτη δεκαετία της ύπαρξής του. Ουσιαστικά, το ΚΚΚ δημιουργείται από μικρή ομάδα κομμουνιστών που δρουν στα όρια της Λεμεσού. Σταδιακά, και όχι χωρίς παλινδρομήσεις, το κόμμα αναπτύσσεται και σε άλλες πόλεις, εδραιώνοντας μια παρουσία σε εργατικούς χώρους και αποκτώντας έναν λόγο παρέμβασης στο κεντρικό πολιτικό σκηνικό. Όλα αυτά εδράζονται σε ένα πλαίσιο δράσης ενός κομμουνιστικού κόμματος αντίστοιχου με αυτό που έχουν και τα κομμουνιστικά κόμματα των άλλων χωρών, άλλωστε το 1931 το ΚΚΚ εντάσσεται και στην Κομμουνιστική Διεθνή. Αυτό οδηγεί στη θέση πως το κόμμα αγωνίζεται για τη δημιουργία μιας σοβιετικής ανεξάρτητης Κύπρου που θα ενταχθεί εντός μιας Βαλκανικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας, στο δε εσωτερικό του λειτουργεί ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός. Η προοπτική της Ένωσης με την Ελλάδα αντιμετωπίζεται ως κάτι απολύτως εχθρικό προς τα λαϊκά συμφέροντα, γιατί πιθανή επίτευξή της θα απομάκρυνε τον στόχο της Βαλκανικής Ομοσπονδίας. Αντίστοιχα, τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και μέχρι την επίθεση της Γερμανίας στην ΕΣΣΔ, το ΚΚΚ τον προσεγγίζει ως ενδοϊμπεριαλιστική διένεξη, κατά την οποία δεν πρέπει κάποιος να επιλέγει πλευρά, παρά μόνο να προχωρά στην παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στους πληγέντες από τις φασιστικές επιθέσεις.

Όλα τα παραπάνω αποτυπώνουν την εικόνα ενός «κλασικού» κομμουνιστικού κόμματος του μεσοπολέμου, με την ιδιαιτερότητα ότι δρούσε εντός μιας Αποικίας. Η φυσιογνωμία αυτή αρχίζει να μετασχηματίζεται όταν αναλαμβάνει γραμματέας του ΚΚΚ ο Πλουτής Σέρβας. Αρχικά, οι όποιες αλλαγές δεν ξεφεύγουν από το πλαίσιο των κατευθύνσεων της Κομιντέρν, αφού η γραμμή της τελευταίας για δημιουργία Λαϊκών Μετώπων εξηγεί την απόφαση του ΚΚΚ το 1937 για συμμετοχή σε πολιτικό φορέα με τον οποίο να συνεργάζονται και τμήματα της προοδευτικής κυπριακής πολιτικής ελίτ. Το πλαίσιο ανοχής που θα πρέπει να εμπεριέχει μια τέτοια προσπάθεια μπορεί να ερμηνεύσει και τη μη προβολή των πάγιων θέσεων του κόμματος για την απαλλοτρίωση της εκκλησιαστικής περιουσίας αλλά και τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης Κύπρου. Ωστόσο, η θέση για συμμετοχή σε δοτούς από την αποικιακή κυβέρνηση θεσμούς διοίκησης θα αποτελέσει μια σαφή μετατόπιση προς πιο μετριοπαθείς θέσεις που δεν αντιστοιχούν σε αυτές ενός κομμουνιστικού κόμματος. Αυτή η μετατόπιση θα συνεχιστεί τα αμέσως επόμενα χρόνια και όταν θα γίνει δεκτή η δημιουργία του ΑΚΕΛ ως ενιαίου κόμματος και όχι ως σχήματος συνεργασίας, όπως ήταν η απόφαση του 4ου Συνεδρίου του ΚΚΚ, αλλά και όταν θα

υιοθετηθεί το αρχικό πρόγραμμα του ΑΚΕΛ, το οποίο έμοιαζε περισσότερο με πρόγραμμα ενός πολύ μετριοπαθούς σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και όχι με εκείνο ενός Λαϊκού Μετώπου. Οι μετατοπίσεις αυτές σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του ΑΚΕΛ, που βασίστηκε στην επιτυχημένη πορεία του στον χώρο των συντεχνιών, αλλά και την αλλαγή της θέσης για την Ένωση, θα οδηγήσουν όχι απλώς σε μια αυτοτελή πορεία του νέου κόμματος, αλλά στη διαπίστωση πως δεν υπήρχε λόγος ύπαρξης του παλαιού, πράγμα που θα οδηγήσει στην αυτοδιάλυση του ΚΚΚ. Αυτό θα σηματοδοτήσει μια νέα περίοδο όπου υπάρχει μόνο το ΑΚΕΛ, το οποίο δεν αυτοαναγνωρίζεται ως κομμουνιστικό, αλλά συμμετέχουν εντός του κομμουνιστές, έχει ένα πολύ μετριοπαθές πολιτικό πρόγραμμα και ταυτόχρονα αναπτύσσει συντροφικές σχέσεις με άλλα κομμουνιστικά κόμματα, κατ' αρχάς με το ΚΚΕ και στη συνέχεια με το ΚΚ Μ. Βρετανίας. Ουσιαστικά, πρόκειται περί ενός υβριδικού κόμματος με σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό όσον αφορά την πολιτική του εντός της Κύπρου, με απουσία κομμουνιστικών χαρακτηριστικών στην εσωτερική οργάνωσή του (μη αναφορά στον μαρξισμό-λενινισμό, τα μέλη του προσφωνούνται στις εσωτερικές διαδικασίες ως «φίλοι» και όχι ως «σύντροφοι») και πλήρη σύμπλευση και συνεργασία με τα κομμουνιστικά κόμματα σε διεθνές επίπεδο. Αυτό θα τροποποιηθεί σημαντικά στο 5ο Συνέδριο του 1947, όπου ρητά πια θα αναφέρεται πως το ΑΚΕΛ καθοδηγείται από τη θεωρία του επιστημονικού σοσιαλισμού και σκοπός του είναι η οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας στην οποία θα καταργηθεί η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, ενώ θα συμμετέχει πλέον στις διεθνείς συναντήσεις των κομμουνιστικών κομμάτων ως «κανονικό» κομμουνιστικό κόμμα. Ωστόσο, θα συνεχίσει να διατηρεί ορισμένα ιδιότυπα στοιχεία (απουσία αναφοράς σε έννοιες κλειδιά για ένα κομμουνιστικό κόμμα, όπως ο κομμουνισμός, η μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία και ο στόχος της επίτευξης της δικτατορίας του προλεταριάτου), πράγμα που φανερώνει πως όλη αυτή η ιδιότυπη κατάσταση που επικρατούσε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '40 θα επηρεάσει την πορεία του ΑΚΕΛ και στο επόμενο διάστημα.

Πριν κλείσουμε αυτή την Εισαγωγή, θεωρούμε πως είναι χρέος μας να εκφράσουμε όχι απλώς τις ευχαριστίες μας, αλλά την ευγνωμοσύνη μας σε έναν μεγάλο αριθμό φίλων που με διαφορετικό τρόπο ο καθένας και η καθεμία συνέβαλαν στην υλοποίηση αυτής της έρευνας. Κατ' αρχάς, ευχαριστούμε τον Μανώλη Χουμεριανό, τόσο για την ανεύρεση των αρχείων της Κομμουνιστικής Διεθνούς όσο και για τη μετάφρασή τους. Επίσης, πάρα πολύ σημαντική ήταν η αρωγή του Χρυσόστομου Πασιαρδή για την απρόσκοπτη πρόσβαση στο Ψηφιακό Αρχείο «Σύγχρονης Πολιτικής και Κοινωνικής Ιστορίας – Ρολάνδος Κατσιαούνης», που ανήκει στο Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στη Δανάη Αυγέρη για την πρόσβαση που μας εξασφάλισε σε σπάνιο υλικό που βρίσκεται στην British Library στο Λονδίνο. Καθοριστικής σημασίας ήταν η βοήθεια από τον Ανδρέα Μακρίδη, ο οποίος, με πολύ ευγένεια, μας παραχώρησε το ανέκδοτο χειρόγραφο μιας εκτενέστατης συνέντευξης που του είχε δώσει ο Λάζαρος Χριστοφίδης, ιστορικό στέλεχος του

Κομμουνιστικού Κόμματος της Κύπρου, ενώ μια αντίστοιχη ανέκδοτη συνέντευξη, που είχε πάρει επίσης από τον Λ. Χριστοφίδη, μας διέθεσε με χαρά ο Γιαννάκης Κολοκασίδης. Ο Νίκος Τριμικλινιώτης ήταν πάντα εξαιρετικά πρόθυμος να μας εξασφαλίσει πρόσβαση στο πάρα πολύ πλούσιο υλικό που έχει στη βιβλιοθήκη του. Ευχαριστούμε επίσης τη Μαρί-Κωνστανς Κωνσταντίνου για τη βοήθεια με το αρχείο της ΠΕΟ. Ο Χρίστος Κυριακίδης μάς βοήθησε ιδιαίτερα με την έρευνα στα Κρατικά Αρχεία. Ο Giorgos Feidas μάς έστειλε, με πολύ ευγένεια, ένα αντίτυπο της δυσεύρετης διπλωματικής του εργασίας. Η Δήμητρα Λέγγα, από τη βιβλιοθήκη του Παντείου Πανεπιστημίου, ανταποκρίθηκε με χαρά σε κάθε αίτημά μας για την ανεύρεση σπάνιου υλικού. Οι Βάσος Κωνσταντίνου, Χρίστος Σπύρου και Γιάννης Σούλος ήταν πάντα πολύ πρόθυμοι να μας εξυπηρετήσουν στη διερεύνηση του πλούσιου υλικού που υπάρχει στο Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών. Ο Γιώργος Κουκουμάς συνέβαλε σημαντικά με τις πολύ εύστοχες παρατηρήσεις του. Ο Γιώργος Λεοντιάδης είχε την καλοσύνη να διαβάσει την πρώτη γραφή και να διατυπώσει μια σειρά από πολύ σημαντικές επισημάνσεις. Και βέβαια οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τις εκδόσεις Τόπος και ειδικά τους Βαγγέλη Γεωργακάκη και Γιάννη Καραχάλιο, οι οποίοι με χαρά αγκάλιασαν, από την πρώτη στιγμή, αυτή την ερευνητική προσπάθειά μας.

Είναι προφανές πως οι όποιες αδυναμίες της παρούσας έκδοσης βαραίνουν αποκλειστικά τους συγγραφείς όπως και το οικονομικό κόστος που απαιτούσε η πραγματοποίηση της έρευνας, για το οποίο δεν υπήρξε επιχορήγηση από κάποιον φορέα.

Λευκωσία – Αθήνα
Φθινόπωρο 2022

Αλέξης Αλέκου – Σπύρος Σακελλαρόπουλος

α) Πολιτικές και διπλωματικές εξελίξεις

Το 1878, με το Συνέδριο του Βερολίνου, τερματίστηκε η κατοχή της Κύπρου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς ο Σουλτάνος συμφώνησε να παραδώσει την Κύπρο στους Βρετανούς με αντάλλαγμα τη βρετανική υποστήριξη έναντι των Ρώσων. Η συμφωνία προέβλεπε την πλήρη εκχώρηση της εξουσίας στους Βρετανούς, αν και τυπικά το νησί παρέμενε οθωμανικό έδαφος.⁴

Η αλλαγή κυριαρχίας, σε συνδυασμό με το προηγούμενο της παραχώρησης από τους Βρετανούς των Επτανήσων στην Ελλάδα, έφερε σχεδόν άμεσα στην επιφάνεια το αίτημα της Ένωσης από την πλευρά των Ελληνοκυπρίων. Έτσι, το 1882 αποστέλλεται από την Κύπρο υπόμνημα στο Λονδίνο, με το οποίο υπενθυμίζεται στην αγγλική κυβέρνηση ότι «ο μόνος των Κυπρίων πόθος είναι η ένωση», ενώ ήδη από το 1879 έχει αρχίσει να εκδίδεται στη Λάρνακα –πόλη τότε των ξένων προξενείων και του πνεύματος– η εφημερίδα Ένωση (Κατσώνης, 2002: 32-33). Ωστόσο, οι Βρετανοί δεν δείχνουν καμία τέτοια διάθεση και επικαλούνται το επιχείρημα πως το νησί συνεχίζει να αποτελεί οθωμανικό έδαφος, πάρα την ύπαρξη βρετανικής διοίκησης. Αντίστοιχα, αρνητική θα είναι και η θέση της Ελλάδας. Είναι χαρακτηριστικό πως το 1899 ο βασιλιάς Γεώργιος ο Α΄ απέρριψε κατηγορηματικά τις προθέσεις των Κυπρίων να ανακηρύξουν την Κύπρο σε ανεξάρτητη ηγεμονία με Αρμοστή τον Πρίγκιπα Νικόλαο, κατά το πρότυπο της Κρήτης, και ανέθεσε στον Πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Θεοτόκη να πείσει την αντιπροσωπεία των Κυπρίων, που είχε επισκεφθεί την Αθήνα, πως δεν είναι προς το συμφέρον του Ελληνισμού η δημιουργία κυπριακού ζητήματος (Κορδάτος, 1958: 21).

Ενώ λοιπόν αυτή η κατάσταση επικρατεί αναφορικά με τις προθέσεις των Άγγλων και της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στις ενωτικές προσπάθειες των Ελληνοκυπρίων, οι Άγγλοι εφαρμόζουν, από τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας τους, ένα σύστημα διοίκησης του νησιού το οποίο αποσκοπεί στην εφαρμογή της αρχής του «διαίρει και βασίλευε». Ενισχύουν τις ήδη υπάρχουσες διαφορές μεταξύ των Ελλήνων και των Τούρκων της Κύπρου, υιοθετώντας ξεχωριστή αντιπροσωπείωση της κάθε κοινότητας στο νεοσύστατο Νομοθετικό Συμβούλιο, το οποίο έχει τη μορφή ενός αντιπροσωπευτικού σώματος: ξεχωριστοί εκλογικοί κατάλογοι,

4. Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση των συμφωνιών Βρετανίας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλ. Σακελλαρόπουλος, 2017: 111-116.

ξεχωριστά εκλογικά κέντρα, άρα ξεχωριστή εκπροσώπηση και εθνοτικά διαχωρισμένη βάση νομιμοποίησης. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις προϋπάρχουσες διαφορές,⁵ στις οποίες θα προστεθεί και το ελληνοκυπριακό αίτημα για Ένωση, θα συμβάλει στην ένταση των διαφωνιών μεταξύ των αντιπροσώπων των δύο κοινοτήτων στο εσωτερικό του Νομοθετικού Συμβουλίου σχετικά με το μέλλον της Κύπρου. Αυτό φαίνεται από το γεγονός πως τα περισσότερα από τα υπομνήματα που συντάσσονταν προς τη βρετανική διοίκηση από τα μέλη του οργάνου προέρχονται από κάθε κοινότητα ξεχωριστά και σε σημαντικό βαθμό εστίαζαν στο αν θα υλοποιηθεί ή όχι η Ένωση. Θα πρέπει να σημειωθεί πως ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα οι Τουρκοκύπριοι αντιδρούν έμπρακτα στις ελληνοκυπριακές επιδιώξεις ιδρύοντας λέσχες, εκδίδοντας εφημερίδες, επισκεπτόμενοι την Τουρκία και πραγματοποιώντας επαφές με στόχο είτε την παραμονή του νησιού κάτω από τη βρετανική κυριαρχία είτε την επιστροφή του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Σακελλαρόπουλος, 2017: 136-138). Οι Τουρκοκύπριοι αντιδρούσαν με αυτόν τον έντονο τρόπο φοβούμενοι ότι μπορεί να επαναληφθεί το φαινόμενο της Κρήτης, όπου σε σύντομο χρονικό διάστημα περιορίστηκε αισθητά η παρουσία των Τουρκοκρητικών στο νησί.⁶

Ωστόσο, και ανεξάρτητα με το τι συνέβαινε στο εσωτερικό της Κύπρου, οι γενικότερες εξελίξεις που έλαβαν χώρα στο διεθνές πεδίο κατά τη δεκαετία του 1910 θα ωθήσουν τους Βρετανούς να προχωρήσουν σε διαπραγματεύσεις με το ελληνικό κράτος, με αντικείμενο μια πιθανή παραχώρηση του νησιού σε αντάλλαγμα της σύναψης στρατιωτικής συμμαχίας με την Ελλάδα. Για πρώτη φορά το θέμα τέθηκε στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων το 1912. Ο ιταλο-οθωμανικός πόλεμος και το ξέσπασμα των βαλκανικών πολέμων φάνηκε να αλλάζουν σημαντικά τα δεδομένα στους ευρωπαϊκούς συσχετισμούς. Η Ιταλία είχε ισχυρή παρουσία στο Αιγαίο, ενώ η Αυστρία προωθούσε μια πολιτική εξόδου και παρουσίας στη Μεσόγειο, με αποτέλεσμα την ύπαρξη έντονης ανησυχίας από την πλευρά της Βρετανίας. Σε αυτό το πλαίσιο, μεγάλη σημασία αποκτούσε για τους Βρετανούς η δυνατότητα δημιουργίας

5. Λόγω του παρελθόντος της Οθωμανοκρατίας, υπήρχε υπεραντιπροσώπηση των μουσουλμάνων στη δημόσια διοίκηση. Είναι χαρακτηριστικό πως στα τέλη του 19ου αιώνα υπήρχαν 472 Κύπριοι δημόσιοι υπάλληλοι, από τους οποίους μόνο οι 237 (50%) ήταν Ελληνοκύπριοι, ενώ οι μουσουλμάνοι ήταν 198 (42%), τη στιγμή που οι Έλληνες της Κύπρου αποτελούσαν τότε πάνω από το 80% του πληθυσμού. Το 1928, η δυσαναλογία αυτή έχει ελαφρά μόνο περιοριστεί, αφού οι Τουρκοκύπριοι κατείχαν το 36% των θέσεων στο σύνολο της δημόσιας διοίκησης, οι Ελληνοκύπριοι το 56% και το υπόλοιπο 8% οι Βρετανοί, οι Λατίνοι και οι Μαρωνίτες (Nevzat, 2005: 401).

6. Συγκεκριμένα, οι Τουρκοκρητικοί από 26% του συνολικού πληθυσμού το 1881 μειώθηκαν στο 11% το 1900 και στο 8,3% το 1911 (Ανδριώτης, 2004: 93). Ο λόγος έχει σχέση με το πολύ κακό κλίμα που υπήρχε μεταξύ των δύο κοινοτήτων, που οδήγησε σε δύο μεγάλες σφαγές: στη Σπεία κατά των μουσουλμάνων το 1896 και στο Ηράκλειο κατά των Χριστιανών το 1898 (Ανδριώτης, 2004: 71-72). Στο πλαίσιο αυτό, η ανάδειξη της Κρήτης σε Κρητική Πολιτεία το 1897 με χριστιανό Ύπατο Αρμοστή σε συνδυασμό με τον αφοπλισμό των μουσουλμάνων –ενώ οι χριστιανοί διατηρούσαν τον οπλισμό τους– οδήγησε μεγάλο αριθμό Τουρκοκρητικών στην αποχώρηση από το νησί (Ανδριώτης, 2004: 76-77).

ναυτικών βάσεων στο Ιόνιο (Χατζηβασιλείου, 2009: 230). Για την υλοποίηση αυτής της συνεργασίας πραγματοποιήθηκαν ανεπίσημες επαφές μεταξύ του Σερ Τζον Σταυρίδη, Γενικού Προξένου της Ελλάδας στο Λονδίνο, του Λόιντ Τζορτζ, υπουργού Οικονομικών, και του Ουίνστον Τσόρτσιλ, Πρώτου Λόρδου του Ναυαρχείου. Ο Τσόρτσιλ πρότεινε τη χρησιμοποίηση του λιμανιού του Αργοστολίου από τον αγγλικό στόλο και σε αντάλλαγμα υποσχέθηκε την παραχώρηση της Κύπρου (Σακελλαρόπουλος, 2017: 140). Πράγματι, στις 17 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους επήλθε συμφωνία για την Κύπρο και το Αργοστόλι. Ο Βενιζέλος συναίνεσε, θεωρώντας πως ούτε από τον βασιλιά Γεώργιο θα υπήρχε αντίρρηση. Ωστόσο, από τις αρχές του επόμενου έτους άρχισε να γίνεται εμφανές πως οι Άγγλοι, ύστερα και από τη σχετική πίεση των Γάλλων, ευνοούσαν περισσότερο μια πιο συνολική διευθέτηση, δηλαδή την υιοθέτηση μιας ανοικτής αγγλοελληνικής συνθήκης με μυστικές παραγράφους, οι οποίες να καλύπτουν τις ευαίσθητες πλευρές της στρατιωτικής συνεργασίας (Χριστοδούλου, 1999: 93-96). Ο κύριος λόγος είναι πως αισθάνθηκαν πιο ισχυροί ως ναυτική δύναμη στη Μεσόγειο και στη Βόρειο Θάλασσα και δεν είχαν τόσο ανάγκη το Αργοστόλι. Φυσικά, υπήρχαν και δευτερεύουσας σημασίας αίτια για την τελική ακύρωση αυτής της προσφοράς. Ο Τσόρτσιλ διαπίστωσε πως η Ελλάδα δεν ακολούθησε τις συμβουλές του Ναυαρχείου για τη ναυτική της πολιτική. Η απόσυρση του βρετανικού στόλου και η ανάληψη της ασφάλειας των νησιών του Αιγαίου και των υδάτων που περιέβαλαν την Κύπρο από την Ελλάδα ήταν ένα στοίχημα που εξαρτιόταν από την κινητικότητα του ελληνικού ναυτικού και τη δημιουργία αμυντικών στολίσκων, κάτι στο οποίο δεν είχε προχωρήσει η Ελλάδα (Varnava, 2009: 260).

Η δεύτερη προσφορά θα συνδέεται με τις εξελίξεις στον Μεγάλο Πόλεμο. Η αρχικά αμφίροπη πορεία των πραγμάτων και οι ανησυχίες της Βρετανίας για γενική επίθεση των Κεντρικών Δυνάμεων κατά της Σερβίας, καθώς και η έκκληση για βοήθεια των Ρώσων, που δέχονταν μεγάλη πίεση από τους Οθωμανούς στο μέτωπο του Καυκάσου, θα αναδείξουν την ανάγκη συμμετοχής της Ελλάδας στο πλευρό της Αντάντ. Για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού, η Βρετανία, ήδη από τα τέλη του 1914, αναζητούσε ένα ισχυρό αντάλλαγμα. Ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε αναφέρει πως κάτι τέτοιο θα λειτουργούσε ευεργετικά στην κοινή γνώμη και θα συντελούσε στην είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Τελικά, μετά από μήνες εσωτερικής συζήτησης, τον Οκτώβριο του 1915 η Βρετανία θα προσφέρει την Κύπρο στην Ελλάδα με τον όρο της άμεσης ένταξης της τελευταίας στις δυνάμεις της Αντάντ. Ωστόσο, στο ενδιάμεσο ο Βενιζέλος θα έχει παραιτηθεί από την κυβέρνηση και η τότε κυβέρνηση Ζαΐμη, υπό την καθοδήγηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, θα αρνηθεί την πρόταση των Βρετανών.

Στο τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου θα απομακρυνθεί ακόμα περισσότερο το ενδεχόμενο της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Κι αυτό γιατί είχε πια διαμορφωθεί η εκτίμηση στη βρετανική ελίτ πως μια τέτοια ενέργεια θα τραυμάτιζε τη ναυτική και αεροπορική ανωτερότητα της Μ. Βρετανίας στην Εγγύς και Μέση Ανατολή (Κλαρσις, 2013: 768-771), ενώ υπήρχαν φωνές που μιλούσαν για την ανάγκη

τήρησης ισορροπιών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά κι άλλες που διατύπωναν αμφιβολίες για το κατά πόσον στο μέλλον η Ελλάδα θα ήταν σύμμαχος της Βρετανίας (Varnava, 2019: 170-171). Αλλά και από την πλευρά της η ελληνική κυβέρνηση δεν θα θέσει το ζήτημα, επειδή είχε ως προτεραιότητα την υποστήριξη από τους συμμάχους της παρουσίας της στη Σμύρνη, η οποία από τον Μάιο του 1919 είχε καταληφθεί από τον ελληνικό στρατό (Holland – Markides, 2007: 329· Varnava, 2019: 177).

Η αποτυχία της υλοποίησης του αιτήματος της Ένωσης δεν πτόησε τους Ελληνοκυπρίους, οι οποίοι ήταν αποφασισμένοι να αγωνιστούν για την επίτευξη του οράματός τους ακόμα και χωρίς τη σαφή υποστήριξη της Ελλάδας. Έτσι, στις 9 Δεκεμβρίου του 1920, οι εννιά Ελληνοκύπριοι βουλευτές παραιτήθηκαν από το Νομοθετικό σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την άρνηση της Βρετανίας να παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα, σηματοδοτώντας με αυτή την ενέργεια την έναρξη αγώνα εναντίον κάθε συνεργασίας με τις βρετανικές αρχές. Στις επαναληπτικές εκλογές που έγιναν θα επανεκλεγούν οι παραιτηθέντες, μόνο που και αυτή τη φορά θα παραιτηθούν υποβάλλοντας υπόμνημα, στις 8 Μαρτίου του 1921, με το οποίο ζητούσαν να πραγματοποιηθεί δημοψήφισμα με αντικείμενο την Ένωση με την Ελλάδα. Η βρετανική κυβέρνηση θα απαντήσει αρνητικά, και στις επόμενες εκλογές, που διεξήχθησαν στις 3 Νοεμβρίου του 1921, το Εθνικό Συμβούλιο της Πολιτικής Οργάνωσης Κύπρου, που είχε ιδρυθεί λίγο καιρό πριν με σκοπό την επίτευξη της Ένωσης, αποφασίζει τη στάση της αποχής.

Η γραμμή της αποχής θα συνεχιστεί και στις επαναληπτικές εκλογές, που έγιναν στις 4 Ιανουαρίου του 1923 για να καλυφθούν οι κενές θέσεις. Ωστόσο, αφενός, οι συνεχείς αποτυχίες των προσπαθειών να εισακουστεί από τις βρετανικές αρχές το αίτημα για Ένωση, και αφετέρου, η ελπίδα πως η ανακήρυξη της Κύπρου σε βρετανική αποικία,⁷ με τη συνακόλουθη θέσπιση νέου Συντάγματος, θα έχει έναν ορισμένο θετικό αντίκτυπο για τους Ελληνοκυπρίους, θα οδηγήσει σε αλλαγή πλεύσης. Έτσι, τον Ιούνιο του 1923, όπου συνήλθε η Γ' Παγκύπρια Εθνοσυνέλευση, αποφασίστηκε να προηγηθεί το αίτημα των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων ως ενδιάμεσος σταθμός στην κατεύθυνση της Ένωσης, η διεκδίκηση της οποίας μεταφερόταν στον κατάλληλο χρόνο. Για να περάσουν όμως οι συνταγματικές αλλαγές θα έπρεπε να υπάρχουν και Ελληνοκύπριοι βουλευτές ώστε να τις ψηφίσουν (Κωνσταντίνιδης, 2011: 115). Έτσι, στα μέσα Μαΐου του 1925, το Εθνικό Συμβούλιο κατέληξε πως: «Το Συμβούλιο, αντιμετωπίζον την κατάσταση την δημιουργηθείσαν υπό της Κυβερνήσεως και των οργάνων αυτής, απεφάσισεν όπως ο λαός να μην απόσχει των επικείμενων βουλευτικών εκλογών» (παρατίθεται στο Χριστοδούλου, 1999: 138).

Η συμμετοχή στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις (1925, 1930) δεν θα τροποποιήσει τη θέση των Βρετανών για συνέχιση της κατοχής της Κύπρου, γεγονός που

7. Με την υιοθέτηση της Συνθήκης της Λωζάνης (1923) άνοιξε ο δρόμος για την ένταξη της Κύπρου στη Βρετανική Κοινοπολιτεία, αφού η Τουρκία δήλωνε πως δεν είχε πια κανένα δικαίωμα πάνω στην Κύπρο. Έτσι, στις 10 Μαρτίου 1925, η Κύπρος γίνεται μέλος της Βρετανικής Κοινοπολιτείας.

θα δημιουργήσει εντάσεις στο Ενωτικό μέτωπο, εντάσεις που θα πολλαπλασιαστούν με τον ερχομό της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στο νησί, η οποία θα προκαλέσει ραγδαία άνοδο της φορολογίας. Διαφορετικά ειπωμένο, η ελληνοκυπριακή πολιτική ελίτ, στις αρχές της δεκαετίας του '30, θα βρεθεί αντιμέτωπη με δύο πολύ σοβαρά προβλήματα. Το ένα είναι οι επανειλημμένες αποτυχίες των προσπαθειών για την επίτευξη της Ένωσης, με όποια μέσα και αν χρησιμοποιήθηκαν. Το άλλο είναι η υπέρμετρη φορολόγηση για να καλυφθούν τα ελλείμματα του προϋπολογισμού που δημιούργησε η κρίση. Η αδυναμία να υπάρξει κάποια πειστική απάντηση σε αυτά θα έχει ως αποτέλεσμα, αφενός, τη διάρρηξη της ενότητας του Ενωτικού μετώπου με τη δημιουργία το 1931 της ΕΡΕΚ (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Κύπρου) ως πιο ριζοσπαστικής εκδοχής του, σε αντιδιαστολή με τη μέχρι τότε υφιστάμενη ΕΟΚ (Εθνική Οργάνωση Κύπρου), και αφετέρου, τη διόγκωση της κοινωνικής δυσaréσκειας απέναντι στη συνεχή επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων.

β) Προς μια αργόσυρτη καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη

Η κυριαρχία του ασιατικού τρόπου παραγωγής στην οθωμανική Κύπρο⁸ λειτούργησε σε σημαντικό βαθμό ανασχετικά αναφορικά με την παρουσία καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στο νησί, για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μόνο από τα τέλη του 18ου αιώνα, λόγω της αύξησης του δυτικού εμπορίου, μπορεί να υποστηριχθεί πως εμφανίζονται ορισμένα στοιχεία εμπορικής καπιταλιστικής παρουσίας, τα οποία όμως βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση σε σχέση με τη μεγάλη γαιοκτησία, ιδιωτική, κρατική και θρησκευτική. Στη συνέχεια, και μέχρι το 1878, η διαρκής υποβάθμιση της θέσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η συνακόλουθη αποσύνθεση του ασιατικού τρόπου παραγωγής, που οδήγησε στην εδραίωση της μεγάλης ιδιωτικής γαιοκτησίας, δημιούργησε το πλαίσιο για τη συνύπαρξη γαιοκτησίας, ενός στρώματος τοπικών πιστωτών που εκμεταλλεύονταν τους φτωχούς καλλιεργητές και εμπορικών στρωμάτων που είτε δραστηριοποιούνταν αυτοτελώς είτε βρίσκονταν σε στενή σχέση με τη μεγάλη γαιοκτησία, εμπορευόμενα τα προϊόντα της. Ταυτόχρονα, ήταν εμφανής η σχεδόν πλήρης απουσία όχι μόνο μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, αλλά έστω και μικρών βιοτεχνιών. Σίγουρα, σημαντικό ρόλο για τη διαμόρφωση αυτής της κατάστασης διαδραμάτισαν και παράγοντες όπως η αδιαφορία των Οθωμανών για την ανάπτυξη των υποδομών στο νησί, γεγονός που δεν επέτρεπε την πραγματοποίηση εμπορικών σχέσεων μεταξύ πόλεων και αγροτικών περιοχών, η απουσία πόλεων με σημαντικό πληθυσμό, καθώς και η ανυπαρξία εκπαιδευτικών υποδομών (Κατσουρίδης, 2009: 91).

Η μεταβίβαση της εξουσίας στη Βρετανική Αυτοκρατορία θα λειτουργήσει υποβοηθητικά για μια οικονομική δυναμική που συνέβαλε στην εμφάνιση αστικών

8. Για το ζήτημα της εγκαθίδρυσης του ασιατικού τρόπου παραγωγής στην Κύπρο από την εγκατάσταση των Οθωμανών και ύστερα, βλ. Σακελλαρόπουλος, 2017: 43-55.

στρωμάτων. Από τον πρώτο χρόνο της βρετανικής παρουσίας, αμαξωτοί δρόμοι συνέδεσαν τη Λευκωσία με την Αμμόχωστο και την Κερύνεια, τη Λάρνακα με τον Μαθιάτη και τη Λεμεσό με το Τρόδος. Συνολικά, στα πρώτα χρόνια της βρετανικής διοίκησης κατασκευάστηκαν δρόμοι έκτασης 356 μιλίων, αν και κάποιοι από αυτούς ήταν κακής ποιότητας. Τα έργα συνεχίστηκαν και στο επόμενο διάστημα, με αποτέλεσμα στις αρχές του 20ού αιώνα οι δημόσιοι δρόμοι στην Κύπρο να φτάνουν τα 628 μίλια (Katsiaounis, 1996: 175). Πέρα από τη δημιουργία νέων δρόμων, σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε και η σχετική βελτίωση των λιμανιών. Έτσι, μεταξύ 1903-1906, πραγματοποιήθηκαν έργα στο λιμάνι της Αμμοχώστου και προωθήθηκε η κατασκευή του σιδηροδρόμου που ένωνε τη Λευκωσία με την Αμμόχωστο και τη Μόρφου, με στόχο την υποβοήθηση της λειτουργίας του λιμανιού αυτού (Μουστακά, 2010: 49). Ταυτόχρονα, σημειώθηκε ανάπτυξη και των επικοινωνιών μέσω των τεχνικών καινοτομιών που εισήχθησαν εκείνη την περίοδο (τηλέγραφος, τηλεφωνία). Οι αλλαγές αυτές διευκόλυναν την επέκταση της εσωτερικής οικονομικής δραστηριότητας, στην οποία συνέβαλε και η θέσπιση ενός σταθερού νομίσματος, της λίρας (Katsiaounis, 1996: 175).

Έτσι, η Κύπρος θα οδηγηθεί σε μια διαδικασία καπιταλιστικοποίησης, στην οποία όμως τον καθοριστικό ρόλο θα έχει το ξένο κεφάλαιο (αγγλικό, αμερικανικό, ελληνικό), ενώ ο ρόλος του ελληνοκυπριακού κεφαλαίου θα είναι (με κάποιες λίγες εξαιρέσεις – βλ. παρακάτω) σαφώς υποτελής και συμπληρωματικός. Συγκεκριμένα, η δράση του ξένου κεφαλαίου αφορά κυρίως δύο δραστηριότητες. Η πρώτη είχε σχέση με την εκμετάλλευση του μεταλλευτικού πλούτου της Κύπρου, όπου δέσποζαν τέσσερις μονοπωλιακές εταιρείες: η Cyprus Mines Corporation, η οποία κατείχε τα ορυχεία Σκουριώτισσας και Μαυροβουνίου, η Κυπριακή Εταιρεία Αμιάντου, η Εταιρεία Θείου και Χαλκού στην πόλη Χρυσοχούς και η Εταιρεία Χρωμίου και Ασβεστίου στο Τρόδος. Η δεύτερη σχετιζόταν με την παρουσία εμπορικών επιχειρήσεων που ασχολούνταν με την πώληση βρετανικών, κυρίως, προϊόντων στην κυπριακή αγορά.

Από την πλευρά της, η ελληνοκυπριακή οικονομική ελίτ έχει υποστεί έναν σταδιακό μετασχηματισμό του χαρακτήρα της. Συγκεκριμένα, σε όλο το διάστημα των πρώτων ετών της βρετανικής παρουσίας, η ελληνοκυπριακή οικονομική ελίτ βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στην εξάπλωση τοκογλυφικών πρακτικών στην ύπαιθρο, με μόνιμα θύματα τα φτωχά αγροτικά στρώματα που αποτελούσαν και την πλειοψηφία του πληθυσμού. Ταυτόχρονα, οι όποιες μορφές παραγωγικής δραστηριότητας εντάσσονταν πιο πολύ σε ένα πλαίσιο είτε απλής εμπορευματικής παραγωγής είτε βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Αυτό σταδιακά αρχίζει να τροποποιείται και αρχίζουν να εμφανίζονται και πιο αμιγείς καπιταλιστικές πρακτικές, έστω και περιορισμένης εμβέλειας. Η πρώτη μορφή έχει σχέση με την ενασχόληση με το εξωτερικό εμπόριο (το οποίο παρουσιάζει άνοδο 27,3% μεταξύ 1879 και 1900), ενώ η δεύτερη με τη δημιουργία ορισμένων μονάδων μεταποίησης. Έτσι, ενώ το 1880 υπήρχαν τρία βυρσοδεψεία, τρία εργοστάσια καπνού, δύο αποστακτήρια και δέκα μύλοι (ατμόμυλοι και αλευρόμυλοι), το 1900 ο αριθμός των βυρσοδεψείων είχε φτάσει στα

13, τα εργοστάσια καπνού στα οκτώ, οι ατμόμυλοι στους 26 και τα αποστακτήρια στα 21. Υπήρχαν επίσης 42 ατμοκίνητες εκκοκκιστικές μηχανές, δέκα μηχανές μη εξειδικευμένης χρήσης, δέκα εκτυπωτικές πρέσες, καθώς και εργοστάσια τούβλων, σαπουνιού, γύψου, μεταλλικού νερού και ζυμαρικών. Ταυτόχρονα, το κέντρο των οικονομικών δραστηριοτήτων μετατοπίζεται στη Λεμεσό, όπου η όλη οικονομική δραστηριότητα διευκολυνόταν και από την εκεί εγκατάσταση των βρετανικών στρατευμάτων (Katsiaounis, 1996: 176). Συνεπώς, μπορούμε να πούμε πως στο τελευταίο πέμπτο του 19ου αιώνα σημειώνεται από την ελληνοκυπριακή ελίτ μια δειλή προσπάθεια υποτυπώδους καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ωστόσο, η εξέλιξη αυτή δεν μπορεί να συγκριθεί με τη δυναμική που εμφανίζει η παρουσία του ξένου κεφαλαίου στο νησί. Διαφορετικά ειπωμένο, το ελληνοκυπριακό κεφάλαιο παρουσιάζει υπαρκτή μεν, αλλά περιορισμένη δε, δυναμική, η οποία βασικά είχε ως σημείο αφετηρίας είτε τα κέρδη που είχαν συσσωρευτεί μέσω των προηγούμενων πρακτικών της απλής εμπορευματικής παραγωγής είτε/και μέσω των κερδών που δημιουργήθηκαν από τις τοκοφόρες δραστηριότητες στον χώρο της υπαίθρου. Οι βασικές του δραστηριότητες εστιάζονται στην ίδρυση εμπορικών γραφείων και οίκων, καθώς και βιοτεχνιών και βιομηχανιών περιορισμένης δυναμικότητας (π.χ. οινοβιομηχανία και καπνοβιομηχανία) που δεν ήταν ανταγωνιστικές προς τις αντίστοιχες αγγλικές μονάδες. Στην περιορισμένη εμβέλεια του ελληνοκυπριακού κεφαλαίου συνέβαλαν και παράγοντες όπως το μικρό μέγεθος της εσωτερικής αγοράς, καθώς και η απουσία εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Υπήρχαν πάντως και ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις όπου πραγματοποιήθηκαν και αξιόλογες επενδύσεις από πλευράς ελληνοκυπριακού κεφαλαίου, όπως είναι η περίπτωση της δημιουργίας το 1899 του Ταμειυτηρίου Λευκωσίας, το οποίο το 1913 μετονομάστηκε σε Τράπεζα Κύπρου (Νούσης, 1951: 229).

Η κατάσταση αυτή αλλάζει σημαντικά στη διάρκεια του μεσοπολέμου, όπου η εγχώρια βιομηχανία (τρόφιμα, ποτά, κατασκευές) αρχίζει να εμφανίζει μια δυναμική πιο αμιγούς καπιταλιστικού χαρακτήρα: Είναι χαρακτηριστικό πως μεταξύ 1920 και 1930 ο αριθμός των κυπριακών βιομηχανιών αυξάνει από λιγότερες από 150 σε σχεδόν 300, ενώ ο όγκος της βιομηχανικής παραγωγής αυξάνει από λιγότερες από 400.000 μονάδες το 1920 σε πάνω από 1.400.000 μονάδες το 1930 (Παναγιώτου, 2016: 223-224). Σε αυτό το πλαίσιο της σταδιακής ανάπτυξης, οι εργαζόμενοι στη γεωργία, που αποτελούσαν το 67% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού το 1901, το 1931 θα έχουν μειωθεί στο 53,6%. Ταυτόχρονα, οι εργαζόμενοι στη δευτερογενή παραγωγή θα αυξηθούν από 22% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού το 1901 στο 35,3% το 1931. Τέλος, οι απασχολούμενοι στη διοίκηση, στο εμπόριο και τις υπηρεσίες θα κυμανθούν από το 8,3% το 1901 στο 11,1% το 1931.

γ) Οι όροι διαβίωσης των αγροτικών και εργατικών στρωμάτων

Η έλευση των Άγγλων δεν θα λειτουργήσει ανασχετικά στις προϋπάρχουσες δομές ανισότητας και εκμετάλλευσης. Αυτό που παρατηρήθηκε στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας ήταν μια μεγάλη αύξηση του κόστους ζωής, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν σημαντικές βιοποριστικές δυσκολίες, οι οποίες έθιγαν πρώτους απ' όλους τους αγρότες και τα φτωχότερα στρώματα των πόλεων.

Ανάμεσα στα σοβαρά προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει ο Κύπριος αγρότης ήταν οι μακροχρόνιες περίοδοι ξηρασίας, το χρόνιο πρόβλημα άρδευσης, οι απαρχαιωμένες μέθοδοι σποράς και συγκομιδής, ο κατακερματισμός της πατρικής περιουσίας σε μικρές εκτάσεις απομακρυσμένες μεταξύ τους, η μη εντατική καλλιέργεια της γης, η περιορισμένη εσωτερική αγορά και η απουσία οργανωμένων εξαγωγών για τα αγροτικά προϊόντα. Επίσης, το μεγαλύτερο μέρος των ευφορότερων γαιών ανήκε είτε στην Εκκλησία, είτε σε μουσουλμανικά θρησκευτικά ιδρύματα, είτε σε τσιφλίκια (Παπαπολυβίου, 2004: 335).

Όλα αυτά στοιχειοθετούσαν την ύπαρξη μιας κοινωνίας που χαρακτηριζόταν από την υπερχρέωση της μεγάλης πλειοψηφίας των καλλιεργητών. Η μεταβίβαση της Κύπρου στους Βρετανούς βρήκε το 4% του πληθυσμού της Λεμεσού να ενάγεται για αποζημίωση λόγω οφειλών και οι φυλακές να είναι γεμάτες από ανθρώπους που αδυνατούσαν να πληρώσουν τα χρέη τους (Loizos, 1977: 116· Hadjidemetriou, 2002: 351). Το γεγονός πως οι Βρετανοί απαγόρευαν τις προσωποκρατήσεις για οφειλές προς ιδιώτες, ανακούφισε μεν τους μικροκαλλιεργητές, αλλά δεν επέλυσε το πρόβλημα, το οποίο θα συνεχίσει να αναπαράγεται. Είναι ενδεικτικό πως το 50% έως και 60% των υποθέσεων που εκδικάζονταν στα επαρχιακά δικαστήρια αφορούσαν γραμμάτια και υποθήκες για αγροτικά χρέη (Georghallides, 1985: 163). Έχει υπολογιστεί πως μεταξύ του 1919 και του 1939 εκποιήθηκαν 18.000 υποθήκες και εκδόθηκαν άλλες 19.500 αποφάσεις δικαστηρίων για καταναγκαστικές πωλήσεις ενυπόθηκων κτημάτων. Συνολικά, σε αυτή την περίοδο άλλαξαν χέρια περίπου τα 2/5 των χωραφιών και των δέντρων όλης της Κύπρου και περίπου το 1/6 των κατοικιών (Κωνσταντινίδης, 1995: 39).

Η δύσκολη κατάσταση στην ύπαιθρο θα οδηγήσει σε έναν πληθωρισμό προσφοράς εργατικής δύναμης στα αστικά κέντρα, με αποτέλεσμα τη διατήρηση των μισθών επίσης σε χαμηλά επίπεδα. Συγκεκριμένα, τα ημερομίσθια στον μεσοπόλεμο κυμαίνονταν από ένα ως δύο σελίνια για 12ωρη με 14ωρη εργασία. Στα τυπογραφεία, οι ανήλικοι 14-18 ετών δούλευαν για 4-8 σελίνια την εβδομάδα 9,5 ώρες την ημέρα, ενώ οι ενήλικοι για 10-17 σελίνια. Οι υποδηματεργάτες εργάζονταν 13 ώρες την ημέρα για δύο σελίνια, οι εργάτες στα δημόσια έργα για 1,5 σελίνι την ημέρα, οι εργαζόμενοι στα εστιατόρια για μισό σελίνι συν την τροφή τους, ενώ στα μεταλλεία οι εργάτες έπαιρναν 2-2,5 σελίνια την ημέρα (Περδίδος, 1968, α' μέρος: 45- 46).

δ) Η οικονομική κρίση του 1929

Πέρα από τα χρόνια οικονομικά προβλήματα που είχαν επισωρευθεί στις πλάτες του κυπριακού λαού, ήρθαν να προστεθούν και τα ιδιαίτερα προβλήματα που έφερε στην Κύπρο η παγκόσμια κρίση του 1929. Τα υπάρχοντα στοιχεία δείχνουν πως οι εξαγωγές μεταξύ 1929 και 1930 γνώρισαν μια πτώση της τάξης του 25%, ενώ και οι εισαγωγές μειώθηκαν κατά 28%. Σοβαρές συνέπειες υπήρξαν και στο επίπεδο της απασχόλησης. Ήδη από τον Νοέμβριο του 1930 8.000 θέσεις εργασίας είχαν χαθεί λόγω του κλεισίματος των ορυχείων αμιάντου (Georghallides, 1985: 432). Τα πράγματα είχαν τόσο επιδεινωθεί, ώστε είναι χαρακτηριστικό πως τον Αύγουστο του 1930 έγιναν 100 αιτήσεις για μια θέση γραμματέως/δακτυλογράφου στην Ιονική Τράπεζα (Georghalides, 1985: 293). Η ύπαρξη ενός πολυάριθμου εφεδρικού στρατού εργασίας θα συμβάλει στο να επιδεινωθούν οι συνθήκες εκμετάλλευσης. Οι ώρες απασχόλησης αυξήθηκαν από 8 σε 12, ενώ υπάρχουν μαρτυρίες πως οι αμοιβές από 3 σελίνια ημερομίσθιο για τους εργαζομένους στα ορυχεία, 2 σελίνια για τους εργαζομένους εκτός ορυχείων και 12 πένες για τις γυναίκες και τα παιδιά, έφθασαν να μην ξεπερνούν τα 1 με 2 σελίνια την ημέρα. Το τελικό αποτέλεσμα όλης αυτής της κατάστασης ήταν σημαντικός αριθμός εργαζομένων να χάσει τη δουλειά του και κατά προέκταση να μειωθεί η αγοραστική του ικανότητα.⁹

Στον αγροτικό τομέα, η κατάσταση δεν ήταν διαφορετική. Η απογραφή του 1931 έδειξε πως το σύνολο των αγροτικών χρεών έφθανε τα 1,8 εκατομμύρια λίρες, δηλαδή το 16% της αξίας των αγροτικών ιδιοκτησιών. Το αποτέλεσμα ήταν η πτώχευση χιλιάδων καλλιεργητών και η συνακόλουθη αύξηση της εφεδρικής εργασίας, με συνέπεια την περαιτέρω συμπίεση των μισθών και των ημερομισθίων για τα εργατικά στρώματα.

Ένα άλλο πρόσθετο ζήτημα που ήρθε και αυτό να οξύνει την κατάσταση, μεγιστοποιώντας τη χρόνια και βαθιά αγανάκτηση του ντόπιου πληθυσμού, αφορούσε τη δημοσιονομική διαχείριση. Ο προϋπολογισμός του 1931, που έφερε η κυβέρνηση προς συζήτηση τον Νοέμβριο του 1930, έδειχνε έσοδα 739.000 λίρες και έξοδα 801.000 λίρες, δηλαδή έλλειμμα της τάξης των 62.000 λιρών. Η διαφορά αυτή υπολογιζόταν να καλυφθεί από τις 21.000 λίρες που ήταν το πλεόνασμα του 1930, καθώς και από τις 41.000 λίρες που θα προέρχονταν από το αποθεματικό του νησιού, το οποίο στο σύνολό του έφθανε τις 90.000 λίρες.

Η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων υπήρξε ιδιαίτερα έντονη, δεδομένου πως θεωρούσαν ότι τα χρήματα του αποθεματικού έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για περιπτώσεις εκτάκτου ανάγκης – ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη ότι εκείνη την περίοδο η Κύπρος μαστιζόταν από ανομβρία. Η απόφαση, εξάλλου, για περιορισμό του μισθού των δημόσιων υπαλλήλων κατά 5% θα οδηγούσε σε εξοικονόμηση μόλις 2.500 λιρών για το 1931, πράγμα που θεωρήθηκε εμπαιγμός από την ελληνοκυπριακή

9. Για σχετικά στοιχεία, βλ. Περγίος, 1968: 65.

πλευρά. Ταυτόχρονα, υπήρχε η εκτίμηση πως παρά τις σοβαρές περικοπές κονδυλίων από τα δημόσια έργα, που προέβλεπε ο νέος προϋπολογισμός, το έλλειμμα τελικά θα ξεπερνούσε τις 100.000 λίρες. Η ελληνοκυπριακή αντιπρόταση ήταν να αναθεωρηθεί το μισθολόγιο των δημόσιων υπαλλήλων με την κατάργηση περιττών θέσεων, να αναδιοργανωθούν οι υπηρεσίες και να περικοπούν οι μη παραγωγικές δαπάνες. Η εκτίμησή τους ήταν πως η υιοθέτηση τέτοιων μέτρων όχι μόνο θα κάλυπτε το έλλειμμα, αλλά θα άφηνε περιθώρια για αύξηση των δαπανών σε παιδεία, υγεία, γεωργία και δημόσια έργα (Στυλιανού, 1984: 38). Τελικά, ο προϋπολογισμός θα ψηφιστεί από τους 9 Βρετανούς, τους τρεις Τουρκοκυπρίους και τον Κυβερνήτη ενάντια στις 12 ψήφους των Ελληνοκυπρίων.